

Mitől lendül az ugródeszka? A hátrányok ellenére sikeres, reziliens negyedikes diákokat segítő tényezők

Kiből lehet a társadalmi hátrányok ellenére sikeres, reziliens tanuló? Mi járulhat ehhez hozzá? Elemzésünkben negyedikes diákok körében vizsgáljuk ezt a kérdést, amely igen sok tényezőt foglal magában. Teljes körű válasz nem adható egyetlen tanulmányban, de talán még egy kutatói életmű során sem. Jelen elemzés az alábbi altémákban kísérel meg adalékot nyújtani a válaszhoz: Érzékelhető-e az „ugródeszka-jelenség” (azaz az életutak megterheltsége ellenére történő magasba jutás) a negyedikes diákok egyes csoportjaiban? Elősegítik-e, s ha igen, hogyan, a reziliens életutat a gyermek pozitív tulajdonságai, a család pozitív strukturális jellemzői, továbbá a család és az iskola összhangja, kapcsolata és együttműködése?

Tanulmányunkban a rezilienciát alkalmaztuk elméleti értelmezési keretként.²⁰

Elemzésünkben a KINCS „Értékkeremtő gyermeknevelés” kutatás szülői adatbázisát használtuk fel (N = 1156). A rezilienseket a társadalmi háttér és az eredményesség keresztszintjében azonosítottuk. Reziliensnek tekintettük a szüleik válaszaik alapján legalább két hátránnyal és legalább egy eredménnyel rendelkező tanulókat. Kontrollcsoportjaik a nyertesek (jó háttérű, jó eredményű), a sodródók (rossz háttérű, rossz eredményű), valamint az előnyvesztők (jó háttérű, rossz eredményű) voltak.

Eredményeink szerint a krízisekkel való megküzdés pozitív kimenetelű is lehet a hátrányos helyzetű diákok körében. A reziliens életutat támogatja a stabil család, a gyermek pozitív tulajdonságai, valamint a szülő és az iskola közötti kedvező kapcsolat. A szülők és az iskola együttműködésében és véleményegyezésében ugyanakkor a reziliensek számos ponton lemaradnak a nyertesekhez képest, ami a jövőben élesedő egyenlőtlenségek egyik fontos gyökere lehet.

A reziliencia jelensége

A reziliencia kifejezés a latin „resilire” szóból ered, amely annyit tesz: ’visszapattan, fellendül, visszaugrik’, de jelent előre-hátra feszülést, hátrahőkölést is (Békés 2002, Masten et al. 2008, Nemes 2010, Sameroff 2005, Sugland et al. 1993, Waxman et al. 2003). A fizikában rugalmasságot és ellenálló képességet jelölnek a fogalommal, a fémek azon tulajdonságát, amely megóvja őket a töréstől. Emberekre, közösségekre, szervezetekre vagy rendszerekre is alkalmazható ez a megközelítés. Ebben az esetben az alábbi értelmezésekről

beszél a humán tudományok szakmai diskurzusa: boldogulás a nehézségek ellenére, kivételes reakció valamilyen hátráltató körülményre, érés és fejlődés a nehézségek által. „A reziliencia olyan univerzális képesség, amely lehetővé teszi egy személy, egy csoport vagy egy közösség számára, hogy megelőzze, minimálisra csökkentse vagy legyőzze a megpróbáltatások káros hatásait” – olvashatjuk a Nemzetközi Reziliencia Projekt széles körben elfogadott és alkalmazott definíciójában (Grotberg 1996: 6).

²⁰ A tanulmány definícióját és módszertani bemutatását tartalmazó fejezetei az alábbi munkára alapoznak: Ceglédi 2018.

A hazai nevelésszociológiában életutakra adaptálva is használjuk a reziliencia fogalmát és elméleti kereteit. Akkor tekintünk valakit reziliensnek, amikor sikeres iskolai pályafutást tudhat magáénak annak ellenére, hogy társadalmi jellemzői alapján ezt nem valószínűsíthetnénk (Bourdieu 1978, Ferge 1972, Fónai 2012, Gázsó 1971, Kozma 1975, Polónyi 2016). A reziliens jelzővel tehát azon tanulókat illetjük, akik hátrányaik ellenére sikeresek az iskolában (Ceglédi 2012).

A témában megjelenő magyar nyelvű szakirodalom egyik legkidolgozottabb részterülete az oktatási (vagy akadémiai) reziliencia (Ceglédi 2012, 2015a, 2015b, 2018, Ceglédi et al. 2018, Csüllög et al. 2015, Fehérvári és Varga 2018, Forray R. 2015, Homoki 2014, Hüse és Ceglédi 2018, Máté 2015, Papp Z. 2013, Rayman és Varga 2015, Tóth et al. 2016).

Jelen tanulmányban is ezt a definíciót alkalmazva vizsgáljuk meg a negyedikeseket és családjaikat. Mi mozdítja elő azt, hogy egy-egy hátrányos helyzetből startoló tanuló iskolai életútja kedvezőbben alakuljon, mint a hozzá hasonló társadalmi adottságúak esetében? Mi szükséges ahhoz, hogy megforduljon a masszív összefüggés a társadalmi háttér és az oktatási életút között?

A reziliencia nemcsak a negatív következmények hiányát jelenti. Kiemelt figyelmet érdemel a fejlődésközpontú reziliencia szemlélete, amely nem nehézségekről, hanem változásokról beszél, s a változásokban a fejlődés lehetőségét látja. Abból indul ki, hogy a megküzdés új, fejlettebb egyensúlyi állapothoz vezet (Ceglédi 2018, Ceglédi és SzathmárinéCsőke 2020, Kuslits 2015, LeDuc 2015). Vajon ez igaz lesz a KINCS „Értékkeremtő gyermeknevelés” kutatás által megcélzott negyedikesekre és családjaikra is?

Krízisektől való védettség vagy a megküzdéstől fellendülő ugródeszka?

A témában végzett korábbi kutatásaink egyik hipotézise az volt, hogy a reziliensek bizonyos területeken védve vannak társadalmi hovatartozásuk kedvezőtlen hatásaitól, és ez a sikerük egyik kulcsa. Azt feltételeztük, hogy a reziliens életút annak is köszönhető, hogy a hátrányos helyzetűek körében ők azok, akik kevésbé találkoznak életük során krízisekkel, és ők lesznek a kivételek az alól az összefüggés alól, miszerint a kedvezőtlen háttérűeknek több nehézséget kell megtapasztalniuk életútjuk során. Ez a feltételezésünk azonban többször is megdőlt (pl. Ceglédi 2012, Ceglédi et al. 2018). Sőt, nemhogy nem voltak védettek a vizsgált életutak a krízisektől, hanem bizonyos csoportokban még extrém módon halmozódtak is. S e halmozódás ellenére nagyobb sikereket láthatunk, mint a kevésbé megterhelt életutak esetében. A nem várt eredményt ugródeszka-jelenségnek neveztük el. A név abból a szimbolikus hasonlóságból ered, amely egyrészt a mélyből magasba lendülő ugródeszka, másrészt az életutak megterheltsége ellenére történő magasba jutás között látható (Ceglédi 2018).

Az ugródeszka-jelenségre utalnak azok a szakirodalmi eredmények, amelyek szerint a negatív életeseményeket átélők egy-egy (pl. a felsőoktatás-

ban, az Arany János Tehetséggondozó Programban részt vevő) csoportja felülmúlja az e tekintetben kedvezőbb helyzetű csoportokat többek között a felsőoktatásba való sikeres bejutásban, a pszichológiai rezilienciában, a nyelvvizsgázásban, a tanulmányi eredményekben vagy a diplomaszerezés utáni karrier egyes sikertényezőiben (Ceglédi 2012, Ceglédi et al. 2018, Gonçalves et al. 2017, Hüse és Ceglédi 2018, Máté 2015, Nyüsti 2012, Pusztai 2004, Veroszta 2015, 2016a, 2016b). Az ugródeszka-jelenséget ezúttal kvantitatív adatokon teszteljük. A KINCS „Értékkeremtő gyermeknevelés” vizsgálat korcsoportja is eltérő a korábbiaktól. Ezúttal 10 éves gyerekek életében elemezhetjük a kihívást jelentő, megterhelő életeseményeket. Tanulmányunk kérdése, hogy az alsó tagozat utolsó évében kitapintható-e a jelenség. Létezik-e már a negyedikesek között is egy olyan tanulói kör, amely nemcsak hogy ellenáll e nehézségeknek, hanem a velük való megküzdés után pozitív eredményeket mutat fel? Ez a tanulói kör a hátrányos vagy a kevésbé hátrányos helyzetűek közül kerül ki?

Az egyik megközelítésben azt feltételezhetnénk, hogy a hátrányoktól védett (azaz kedvező társadalmi háttérű) családok a krízisekkel szemben is

védettebbek lesznek, mivel ebben a korban a család még meghatározóbb a gyermek életében, és ha a kríziseket családi egységben vészelik át, e megpróbáltatások nem hagynak nyomot a gyermekek iskolai teljesítményén. Egy másik megközelítésben pedig amellet tudnánk érveket felsorakoztatni, hogy a hátrányokkal nap mint nap megküzdő

családok életében a krízisek sem okoznak akkora törést, hogy azok a gyermekek iskolai teljesítményén is lecsapódjanak. A nehézségekkel való találkozás – ha annak kimenetele a megküzdés – pozitív hatással van az iskolai kihívásokkal való megküzdésre is.

A reziliencia mögött

A hátrányok és krízisek ellenére (vagy a velük való megküzdés hatására) történő boldogulás kulcstényezői után nyomozva megkerülhetetlen a család összetétele és belső működése. A reziliens életútban (is) fontos, hogy megfelelő legyen a gyermekek testi, lelki és szellemi fejlődése, amelyhez a legkedvezőbb a stabil családi háttér (Csokai és Engler 2016, Engler 2017, Kozma 1975). A családszerkezet összefüggést mutat számos oktatási mutatóval, a tanuláshoz való hozzáállással és az iskola életébe való bekapcsolódással. Az egyszülős családokra jellemző a szülői kontroll bizonytalansága és a normabiztonság sérülékenysége. Sőt, a családegység hiányának jelei akkor is megmutatkoznak az iskolai eredményességben, viselkedésben, ha a válás még nem történt meg (Alwin és Thornton 1984, Coleman 1998, Csokai és Engler 2016, Engler 2017, Harcsa és Tarján 2006, Kozma 1975, Morvai 2016, Nagy 2010, Pusztai 2009). Minél magasabban képzettek a szülők, a családi struktúra általában annál szilárdabb, és válás esetén a negatív hatásokat jobban ki tudják védeni, továbbá a családon belüli kapcsolatok is e családokban a leggazdagabbak (Alwin és Thornton 1984, Ceglédi 2012, Coleman 1998, Csokai és Engler 2016, Engler 2017, Forray R. 2015, Kozma 1975, Morvai 2016, Nagy 2010, Nyüsti 2013, Pusztai 2009).

A rezilienciával összefüggő további kiemelendő tényező az iskola és a család kapcsolata. A reziliensek esetében ez a téma még kevésbé kutatott.

Az alsó tagozat talán a legérzékenyebb időszak ebben a tekintetben (is), ugyanis ekkor találkozik a gyermek először az iskolával, s az ekkor szerzett benyomások egy életre eldönthetik, hogy milyen viszonyban lesz az oktatási rendszerrel: barátságos, otthonos helynek tekinti-e, vagy a családjától eltávolító, konfliktusokat generáló, az ő otthonról hozott tulajdonságait nem preferáló közegnek. A kulcskérdés az ő esetükben az, hogy a szülei és az iskola közötti kapcsolat tud-e hidat és harmóniát képezni a származási háttérük és az iskola által képviselt értékek között. Elfogadja-e a szülő az iskolát és annak eltérő értékeit és normáit a gyermeke érdekében? És az iskola elfogadja-e a gyermeket a családból hozott mintáival és értékeivel együtt (Bacsikai 2015, Csüllög et al. 2015, Pusztai 2004, 2009, Széll 2017)?

Hipotéziseink a következők:

1. A hátrányokkal nap mint nap megküzdő családok életében a krízisek nem okoznak akkora törést, hogy azok a gyermekek iskolai teljesítményén is lecsapódjanak. Az ugródeszka-jelenség érzékelhető a negyedikesek körében is.
2. A gyermek pozitív tulajdonságai elősegítik a reziliens tanulmányi életutat.
3. A család pozitív strukturális jellemzői elősegítik a reziliens tanulmányi életutat.
4. A család és az iskola összhangja, kapcsolata és együttműködése elősegíti a reziliens tanulmányi életutat.

Módszertani keretek

Elemzésünk során a KINCS „Értékeremtő gyermeknevelés” című, 2020 év elején zajló kutatás szülői adatbázisát használtuk fel (N = 1156). A kutatás lehetőséget nyújt arra, hogy az iskolai pályafutás egy fontos keresztmetszeti időpontjában, az alsó

tagozat utolsó évében végezzünk mélyreható vizsgálatot a rezilienciát erősítő háttértényezőkről. A diákok negyedikes korukban fontos mérföldkőnél állnak. Ekkorra már többnyire látható, hogy mennyire vannak birtokában azoknak az alapvető

készségeknek és képességeknek, amelyek a későbbi boldogulásukat megalapozhatják, s összességében mennyire érzik magukat otthonosan az oktatás világában. Kutatásunk további újdonsága (az alsó tagozatos célcsoport mellett), hogy az eddigieknél mélyebb betekintést nyerhetünk az iskola és a szülők kapcsolatába, együttműködésébe. Az iskola és a család külön-külön is alapvetően fontosak, de a kettő közötti kapcsolat legalább annyira jelentős a reziliens életutak kialakulásában. A kérdőíves vizsgálatban a negyedikes gyermekek családi háttérét és eredményességét a szülők válaszai alapján ismerhettük meg.

A reziliensek azonosításánál a nemzetközi vizsgálatok mintáját követtük. A 2006-os PISA-vizsgálatok adatainak elemzésekor azokat tekintettük nemzetközi szinten reziliensnek, akik a társadalmi háttérük alapján várható teljesítményt felülmúlták, s országukon belül kedvezőtlen relatív társadalmi helyzetben voltak (OECD 2016, Papp 2013, Agasisti et al. 2018). Agasisti és munkatársai abszolút eredményesség alapján számított idősoros összehasonlítása szerint csökkent Magyarországon a reziliens tanulók aránya 2006 és 2015 között (2006: 20,9%, 2009: 20,2%, 2012: 18,6%, 2015: 14%) (Agasisti et al. 2018).

A típusalkotás során a család hátrányainak egyszerű számbavételét végeztük el. Becknek (1983) a kockázatok szélsőséges individualizálódását, a kockázatok egyéni kombinálódását valló elméletére alapozva kockázati dimenziókat vettünk sorra a családokban. Részhelyzeteket azonosítottunk, a társadalmi kockázatok individualizálódása jegyében. Ennek köszönhetően a társadalmi háttér mutatóinak többféle kombinációjával is láthatóvá válhattak a reziliensek. Mindez alkalmasnak bizonyult annak jelzésére, hogy mely családok küzdenek leginkább társadalmi hátrányokkal, meghagyva azt az indexképzésben rejlő lehetőséget, hogy ezek bármilyen kombinációban előállhatnak. Ezzel a többdimenziós individualizálódott hátrányos

helyzet koncepciójához leginkább igazodó mutatóra törekedtünk (Blaskó 2002, Ceglédi 2018, Huszár 2013a, 2013b, Kolosi és Keller 2012, Kovách et al. 2015, Mayer és Müller 1971, Sági 2010, Vukasović és Sarrico 2010).

A társadalmi háttér hátrányai közé soroltuk az alábbi ismérveket: (1) a kitöltő szülőnek nincs érettségije; (2) a másik szülőfélnek (vér szerinti vagy nevelő) nincs érettségije; (3) a kitöltő szülőnek nincs munkahelye vagy aktív jövedelme; (4) a másik szülőfélnek (vér szerinti vagy nevelő) nincs munkahelye vagy aktív jövedelme; (5) a lakóhely településtípusa község, falu vagy tanya; (6) a kitöltő szerint a család szubjektív anyagi helyzete kedvezőtlen („Előfordul, hogy a mindennapi kiadásainkat nem tudjuk fedezni; Gyakran megesik, hogy nincs pénzünk a mindennapi szükségletek fedezésére”).²¹

Nincs könnyű dolgunk akkor, amikor az alsó tagozat utolsó évében kell az eredményességet operacionalizálnunk. Az ebben a korban tapasztalt iskolai sikerek sokféle ágazhatnak a jövőben. Sok múlik majd azon, hogy ki tudja felső tagozatban is megtartani a jó jegyeket, és kinek lesz lehetősége megfelelő középiskolai bejutásra váltani őket. Jelen tanulmányban abból indulunk ki, hogy a negyedikesek eredményességét leginkább a jelenben nyújtott teljesítmény mutatja meg, és ha egymáshoz mérjük a tanulókat, akkor már ebben a korban is differenciálható az eredményesség. Három teljes és egy megkezdett tanévvel a hátuk mögött már látható, hogy ki hogyan boldogul az oktatás világának első, legmeghatározóbb lépcsőfokain. Az iskolai osztályzatok arról adnak tájékoztatást, hogy a tanulók milyen szinten sajátították el az alapvető matematikai és szövegértési készségeket, és mennyire képesek az oktatás olyan szervezeti szabályait követni, mint például a mindennapos iskolalátogatás, a 45 perces órákon való aktív részvétel, a tanítókkal és társakkal való kiegyensúlyozott kapcsolat, vagy a rá bízott felada-

²¹Az összeadódó válaszhianyok magas aránya miatt nem csak azokat vontuk be a csoportképzésbe, akik a háttér minden kérdésére válaszoltak. A társadalmi háttérnél az előnyöket vettük számba. Az indexben 1-es értéket kaptak azok, akiknek megvolt az adott előnyük (pl. érettségizett anya), 0-s értéket pedig azok, akiknek nem volt meg az adott előnyük, vagy nem válaszoltak az adott kérdésre. A válaszmegtágadást ahhoz a válaszhoz tartottuk közelebbinek, amely valamilyen hátrányt valószínűsített. Pl. gyakori volt, hogy nem adták meg a másik szülőfél iskolai végzettségét vagy foglalkozását, mivel az hiányzott a családból. Ha ezeket a válaszadókat kihagytuk volna az elemzésből, az egyedülálló szülők fontos csoportja maradt volna rejtve, holott az ilyen családok elemzése igen fontos adalékként szolgál a reziliens tanulók kompenzáló tényezőinek megismeréséhez.

tok önálló elvégzése. A versenyeken való részvétel pedig további jelzést nyújt arra vonatkozóan, hogy egy-egy diák kiemelkedik-e valamilyen területen. Ezért a 10 éves gyermekek eredményességének megragadására alkalmas mutatónak azt tekintettük, hogy valaki kitűnő/jeles tanuló-e, vagy sem, és részt vesz-e versenyeken.

Ha életvidám, nyüzsgő negyedikes diákokra gondolunk, nehéz határvonalat húzni az eredményesek és nem eredményesek között. Minden gyermek lehet eredményes valamiben, az iskolai teljesítményén kívül is. Statisztikailag mégis ketté kellett választanunk ebből a szempontból a tanulókat (illetve szüleiket mint a kérdőívet kitöltőket). A valóságban azonban ez a határvonal nem létezik, és feltételezhetjük, hogy a teljesítmény sem statikus, tehát változhat az idők során akár pozitív irányba is.

Jelen kutatásban végül azokat soroltuk statisztikai szempontból az eredményesek közé a vizsgálat időpontjában, akiket ötösökkel jutalmaznak, vagy versenyeken vettek részt, illetve akikre mindkét kitétel igaz.²² A legalább az egyikkel rendelkezők

kerültek az eredményes kategóriába. Azokat tartottuk számon a kevésbé eredményesek között, akikre ugyanezek nem voltak jellemzők. Ez utóbbi csoport kialakításával azokat tudtuk azonosítani, akik nem tartoznak a legjobb tanulók és versenyszereplők közé, s e társaikkal összehasonlítva kedvezőtlenebb jövőbeli esélyek jósolhatók számukra az oktatási, majd a munkaerőpiaci életútban, de kivételek itt is lehetnek.

Az így képzett háttér- és eredményességindexek metszéspontjában négy típust különítettünk el (1. táblázat). A típusképzés és elnevezésük során korábbi elemzéseink tapasztalataira építettünk (Ceglédi 2018). A kérdőívből a szülők válaszai alapján kaptunk információt a család társadalmi háttéréről és a gyermek eredményességéről.

„Reziliens”-nek a hátrányaik ellenére eredményes tanulókat nevezünk. A „sodródó” nevet azok a kedvezőtlen háttérű családban élő diákok kapták, akiknél az itt mért eredmények nem mutathatók ki, azaz „sodródnak” a háttér kedvezőtlen hatásával. Voltak olyan tanulók, akik kedvező háttérüket iskolai eredményességre tudták váltani. Ők a „nyer-

tes” nevet kapták. Korábbi hallgatói kutatásainkban „közömbös-tékozló”-nak neveztek azokat, akik kedvező háttérük ellenére nem mutattak fel kimagasló eredményeket. A felsőoktatás kontextusában a családból hozott előnyök eltérése és az egyetem értékeivel szembeni közömbösség fogalmaival jellemeztük ezeket a hallgatókat. A mostani kutatásban negyedikes diákokat nevelő családok állnak a középpontban, akiknél a közömbösség és a tékozlás ebben az értelemben nem jellemző, ezért az „előnyvesztő” nevet kapták.

1. táblázat: A reziliens tanulót nevelő szülők és kontrollcsoportjaik azonosításához használt mátrix
Forrás: KINCS „Értéktérítő gyermeknevelés” kutatás

	legalább 2 hátrány	legfeljebb 1 hátrány
nincs eredmény	sodródó (N = 309)	előnyvesztő (N = 109)
legalább 1 eredmény	reziliens (N = 335)	nyertes (N = 403)

A kutatás eredményei

A kihívást jelentő életkörülmények: krízisek és eredményesség

Tanulmányunk első kérdése, hogy milyen kihívásokkal néznek szembe a családok. Azokat a kríziseket vettük számba, amelyek a korábbi kutatások tanulsága alapján kihatnak az iskolai teljesít-

ményre is. Ilyen krízisnek tekintettük az alábbiakat: özvegy szülő, iskola- vagy osztályváltás, a szülők válása, 65 ezer forint alatti egy főre eső jövedelem, nagyobb krízis a családban, tartós betegség

²²A változók szintjén ez azt jelentette, hogy indexet képeztünk, amelyben 1-1 ponttal összegeztük a fenti két eredményességet. Azok kerültek az eredményesek közé, akik ebben a 0, 1 és 2 értéket felvehető indexben legalább 1-est értek el.

vagy fogyatékossgal élő személy a családban. E mutatók alapeloszlását a 2. táblázat mutatja. A leggyakoribb az alacsony jövedelem volt (18,7%), de a szülők válását is relatíve sokan átérték (13,2%). Az iskola- vagy osztályváltásban minden tizedik tanuló érintett (9,9%). Nagy családi krízisen 8,1% ment keresztül. A legritkább kihívást jelentő körülmény a tartós betegség, fogyatékossg (3,6%), továbbá az özvegy szülő (1%) volt.

Ahhoz, hogy a kihívást jelentő körülményeket együttesen is meg tudjuk ragadni, készítettünk egy, a krízisek halmozódását mérő mutatót (3. táblázat). A kríziseket összeadva minden kitöltő kapott egy indexpontoszámot, amely 0 és 6 közötti értéket vehetett fel. Egyetlen kitöltő család sem volt, ahol mind a 6 krízis előfordult, de a 3-4-5 krízis is igen ritka volt, együttesen mindössze 3%. 2 krízisről a kitöltők 8,6%-a számolt be, 1-ről 27,7%-uk. A megkérdezettek többsége védett a krízisektől (60,7%).

A következő lépésben ellenőriztük, hogy jelen kutatásban érvényesül-e az összefüggés, miszerint a krízisektől való védettség magas eredményességgel jár együtt. A 4. táblázat tanulsága szerint igen látványos ez az együtt járás az „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatásban részt vevők körében is. Mind a kitűnő/jeles tanulók közé való bekerülés, mind a versenyszereplés azok körében a leggyakoribb, akik semmilyen krízisről nem számoltak be. A védettség tényén túl azonban a halmozódás hatása is érdekes. Kíváncsiak voltunk arra, hogy az adatokat részletesebben megvizsgálva kitapintható-e az ugródeszka-jelenség, azaz a kihívást jelentő, nehéz körülmények bizonyos fokú halmozódása ellenére vagy eredményeképp látható-e jobb teljesítmény, mint a hasonló nehézségektől való teljes védettség esetén. Korábbi kutatásokban, ahol idősebb volt a célcsoport, speciális almintákban

2. táblázat: A krízisskálába bevont változók alapeloszlása a szülők válasza alapján

Forrás: KINCS „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatás

65 ezer forint alatti egy főre eső jövedelem	18,7
a szülők válása	13,2
iskola- vagy osztályváltás	9,9
nagyobb krízis a családban	8,1
tartós betegség, fogyatékossg	3,6
özvegy szülő	1

3. táblázat: Az átérték krízisek számának megoszlása (%)

Forrás: KINCS „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatás

nincs krízis	60,7
1 krízis	27,7
2 krízis	8,6
3 krízis	2,3
4 krízis	0,6
5 krízis	0,1

(pl. hátrányok ellenére felsőoktatásba jutók, Arany János Tehetség gondozó Programban részt vevők stb.) fel-felbukkant ez a jelenség (Hüse és Ceglédi 2018, Nyüsti 2012). A jelen kutatás, ahol fiatalabb korosztály, negyedik diákok a célcsoport, nem látható ez a direkt hatás²³, ha a teljes mintát vizsgáljuk. Azaz a krízisek halmozódása lépcsőzetesen rontja az eredményességet is. A következőkben a teljes mintát almintákra bontva elemezzük tovább a kérdést.

4. táblázat: A krízisek összefüggése az eredményességgel (oszlopszázalék) - Megjegyzés: egyszeres aláhúzás = kevesebb elem került az adott cellába, mint az véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adjusted Standardized Residual $\leq -1,96$); kétszeres aláhúzás = több elem került az adott cellába, mint az véletlen elrendeződés esetén várható lett volna (Adjusted Standardized Residual $\geq 1,96$) (Agresti 2002) - Forrás: KINCS „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatás

		nincs krízis	1 krízis	2 vagy több krízis	teljes minta
Versenyen való részvétel (P = 0,004)	nem vett részt versenyen	47,0%	<u>55,9%</u>	<u>59,0%</u>	50,9%
	részt vett versenyen	<u>53,0%</u>	44,1%	41,0%	49,1%
Kitűnő/jeles tanuló (P = 0,000)	nem kitűnő	49,6%	<u>69,4%</u>	<u>75,4%</u>	58%
	kitűnő	<u>50,4%</u>	30,6%	24,6%	42%

Kikre nem hatnak a krízisek?

Jelen fejezetben annak járunk utána, hogy a különböző társadalmi háttérű családok hogyan birkóznak meg a kihívást jelentő körülményekkel. Létezik-e védett csoport?

Egyik elméleti kiindulópontunk az volt, hogy a hátrányoktól védettek a krízisekkel szemben is védettséget élveznek. Eredményeink alapján ez nem nyert megerősítést (5. táblázat). A kedvező háttérűek²⁴ körében a krízisek látványosan visszavetik a versenyszerepléseket. A hátrányos helyzetűeknél azonban egyfajta immunitást láthatunk ugyanezen krízisekkel szemben, legalábbis a krízisek átélése nem jár együtt teljesítményromlással. Ugyanakkor az is kiemelő, hogy a hátrányos helyzet már önmagában is negatív hatással van a versenyszereplésre. A hátrányos helyzetű családok gyermekeinek 41,3%-a versenyez, s ehhez az átlaghoz közelítenek a krízishalmozódás mentén felállított alcsoportok. Azt is mondhatnánk, hogy a krízisek ezen már nem tudnak tovább rontani. Emellett azonban érdemes megnézni, hogy a ked-

vező háttérűeknél milyen sokat tud rontani, ha nehézségek vannak jelen a családban. Náluk átlagosan 59% a versenyeken szereplők aránya, ami a krízisektől való védettség esetén 63%-ot is kitehet, s még egy krízis esetén sem esik látványosan az átlag alá (53,1%). Ugyanakkor két vagy több krízis átélésének következményeként már rendkívül megtörik a kedvező háttérűek előnye a versenyszereplésben. Mindössze 30% vesz részt versenyeken a jó háttérű, de sok krízist átélő tanulók közül. A rossz háttérű krízishalmozóknál ugyanez az arány 44,2%.

Ez összességben azt jelenti, hogy a két vagy több krízist átélő hátrányos helyzetű családok gyermekei esetében igazolható az ugródeszka-jelenség. Az ő versenyszereplésük ugyanis a kedvezőtlen helyzet ellenére nemcsak hogy nem alacsony, hanem még „magasabbra is lendül”, mint az ugyanennyi krízist átélő kedvező háttérűek esetében (44,2% vs. 30%).

5. táblázat: A krízisek számának összefüggése a versenyeken való részvétellel a különböző társadalmi háttérű családok körében (sorszázalék) Forrás: KINCS „Értéktérítő gyermeknevelés” kutatás

		nem vett részt versenyen	részt vett versenyen	összesen
hátrányos helyzetű (P = 0,671)	nincs krízis	58,3%	41,7%	100,0%
	1 krízis	60,9%	39,1%	100,0%
	2 vagy több krízis	55,8%	44,2%	100,0%
	hátrányos helyzetű együtt	58,7%	41,3%	100,0%
kedvező háttérű (P = 0,001)	nincs krízis	<u>36,9%</u>	<u>63,1%</u>	100,0%
	1 krízis	46,9%	53,1%	100,0%
	2 vagy több krízis	<u>70,0%</u>	<u>30,0%</u>	100,0%
	kedvező háttérű együtt	41,0%	59,0%	100,0%
teljes minta		50,9%	49,1%	100,0%

²³ Az összefüggést megnéztük az eredeti, 0–6 értéket felvevő skálával is. Mind a kitűnő/jeles tanuló mivolt, mind a versenyszereplés lépcsőzetesen csökkent a krízisek számának növekedésével.

²⁴ A legfeljebb 1 hátránnyal rendelkezőket soroltuk ide.

A kitűnő/jeles tanulók közé való bekerülést illetően is enyhít a krízishatás meredekségén az, ha csak a hátrányos helyzetű tanulókat nézzük (6. táblázat). A kedvező háttérűek körében a krízisszám növekedésével együtt meredeken zuhan a kitűnő/jeles tanulók közé kerülők aránya. Azaz hiába jó háttérű a család, amikor krízissel néz szembe, az kihat a gyermek tanulmányi sikereire. A hátrányos helyzetűek körében eleve kevesebb a kitűnő/jeles tanuló. Az egy krízissel való találkozást látványosan alacsony teljesítménnyel jár együtt. Ugyanakkor a krízisek halmozódása már nem

jelent további veszélyt. A hátrányos helyzetű, sok krízissel megküzdő családok esetében a kitűnő/jeles tanulók közé való bekerülést illetően tehát egy fékezett, tompított ugródeszka-jelenséget láthatunk, azaz a rossz körülmények magasba lendítő hatása helyett ezúttal „csak” egyfajta védettséget, a krízisek még mélyebbre húzó hatásától való megóvást tapasztalhatunk. Úgy is értelmezhetők az eredmények, hogy a kedvezőtlen társadalmi háttér körülményei olyan mélyen tartják az eredményességet, hogy azon már nem tud tovább rontani a krízishalmozás sem.

6. táblázat: A krízisek számának összefüggése a kitűnő/jeles tanulók közé való bekerüléssel a különböző társadalmi háttérű családok körében (sorszázalék) - Forrás: KINCS „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatás

		nem kitűnő/jeles	jeles/kitűnő	összesen
hátrányos helyzetű (P = 0,003)	nincs krízis	67,3%	32,7%	100,0%
	1 krízis	80,2%	19,8%	100,0%
	2 vagy több krízis	76,9%	23,1%	100,0%
	hátrányos helyzetűek együtt	73,0%	27,0%	100,0%
kedvező háttérű (P = 0,000)	nincs krízis	33,6%	66,4%	100,0%
	1 krízis	49,6%	50,4%	100,0%
	2 vagy több krízis	70,0%	30,0%	100,0%
	kedvező háttérűek együtt	39,3%	60,7%	100,0%
teljes minta		58,0%	42,0%	100,0%

Reziliensek és krízisek

Az elemzés további részében a rezilienseket vesszük részletesen górcső alá, s igyekszünk utána járni annak, hogy mi a titkuk a hátrányok ellenére eredményes tanulóknak és családjaiknak, iskoláiknak, kortársaiknak. Amit eddig biztosan tudunk, hogy a krízisektől való védettség nincs a kulcstényezők között. A 7. táblázat arra mutat

rá, hogy a legvédettebbek a nyertesek, vagyis azok, akiknek előnyös a családi háttérük, és sikeresek a tanulmányaikban. A többi három típus, köztük a reziliensek, magas arányban kerültek a krízisekkel találkozók közé. A reziliensek körében kétszeres a kríziseket megélők aránya (16,4 + 30,7 = 47,1%) a nyertesekhez képest (20,3 + 3 = 23,3%).

7. táblázat: A krízisek a reziliensek és kontrollcsoportjaik körében (oszlopszázalék) ($P=0,000$) - Forrás: KINCS „Értéktéremtő gyermeknevelés” kutatás - Megjegyzés: Az egyes csoportok átlagos kríziseinek száma: sodródó: 0,7055; reziliens: 0,6896; előnyvesztő: 0,6881; nyertes: 0,2680; átlag: 0,5467.

	sodródó	reziliens	előnyvesztő	nyertes	teljes minta
nincs krízis	50,5%	52,8%	55,0%	76,7%	60,7%
1 krízis	33,7%	30,7%	28,4%	20,3%	27,7%
2 vagy több krízis	15,9%	16,4%	16,5%	3,0%	11,6%

A továbbiakban annak kísérünk meg utánajárni, hogy mi áll a háttérben ennek a nehezen megfogható rezilienciajelenségnek: a hátrányok és

krízisek ellenére (vagy a velük való megküzdés hatására) történő boldogulásnak.

Ami a reziliencia mögött rejlik: a gyermek jellemzői a szülő szerint

Elsőként a reziliens gyermeket jellemző mutatókba nyújtunk betekintést. A szülői kérdőívben a szülők jellemezhették gyermekeiket a megadott kérdések alapján (8. táblázat). Az egyik ilyen kérdés a tanuló neme volt. A tanulók neme szerint szignifikánsan különböznek a típusok. Az előnyvesztők jellemzően fiúk, míg a nyerteseknél kicsit felülreprezentáltak a lányok. A reziliensek mindkét nemből hasonló arányban verbuválódnak, ami rímél a korábbi kutatási eredményeinkre (Ceglédi 2018).

A jellemzett gyermekek bő kétharmada (69,4%) jó közösségi ember a szülők véleménye alapján. Azonban a sodródóknál csak minden második gyermekre igaz ugyanez, és szembevetendő a rendkívül magas válaszhány is a kitöltők körében. A nyertesek és reziliensek vannak az élen. Az előnyvesztők e tekintetben átlagosak. A reziliensek e pozitív tulajdonsága fontos tényező lehet iskolai sikereikben is, hiszen az iskolában is egy közösség tagjai, ahol egymásból is erőt merítenek a diáktársak, de más közösségek (sport, vallási stb.) tagjaiként is részesülhetnek ezekből az előnyökből.

A gyermekek képességeiről nem állt a rendelkezésünkre objektív teszt, de a kitöltő szülő jellemezte gyermekét képességei szerint is. Messze hátul kullognak az előnyvesztők és a sodródók. A két nem eredményes típus között látható egy

szakadék: a kedvezőtlenebb háttér alacsonyabb értékelést von maga után. A sodródóknál a legmagasabb az átlagon aluli és gyenge képességet megjelölő szülők aránya. Az előnyvesztő gyermeket nevelő szülők hozzájuk képest magasabbra értékelik gyermekeik képességeit.

Érdekes a nyertes és reziliens típus összehasonlítása, ők ugyanis a kitűnő/jeles tanulók és versenyszereplők közül kerültek ki, eredményességüket tekintve tehát ebben egyformák, s csak társadalmi háttérük alapján különböznek. Szüleik mégis eltérő képességeket tulajdonítanak nekik. Látványosan felülreprezentáltak a legjobb képességűnek jellemeztek a nyertesek között (50,4%), a reziliensek esetében viszont 18,8 százalékponttal alacsonyabb arányt láthatunk ebben a kategóriában (31,6%). A szakirodalom szerint a rosszabb háttér a teljesítménnyel és képességekkel szembeni alacsonyabb önbizalmat von maga után. Jelen kutatásunk eredményei nyomán ezt azzal egészíthetjük ki, hogy ez az összefüggés az igazoltan jó teljesítmény (kitűnő/jeles tanuló mivolt) esetében is fennállni látszik, ezúttal a szülők részéről. A reziliencia mögötteseinek utáni nyomozásban mindebből az a következtetés vonható le, hogy a szülőnek a gyermek képességeibe vetett hite nincs a legfontosabb kompenzáló tényezők között.

8. táblázat: A gyermek jellemzői a szülő szerint a reziliensek és kontrollcsoportjaik körében (oszlopszázalék)

Forrás: KINCS „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatás

		sodródó	reziliens	előnyvesztő	nyertes	teljes minta
neme (P = nem értékelhető az alacsony cellaelemszámok miatt)	fiú	47,6%	46,3%	<u>57,8%</u>	46,4%	47,8%
	lány	<u>41,4%</u>	52,2%	42,2%	<u>52,9%</u>	48,6%
	nem tudja / nincs válasz	<u>11,0%</u>	<u>1,5%</u>	<u>0,0%</u>	<u>0,7%</u>	3,6%
jó közösségi ember (P = 0,000)	igen	<u>48,5%</u>	<u>76,4%</u>	69,7%	<u>79,4%</u>	69,4%
	nem	8,1%	5,1%	<u>14,7%</u>	6,0%	7,1%
	nem tudja / nincs válasz	<u>43,4%</u>	<u>18,5%</u>	<u>15,6%</u>	<u>14,6%</u>	23,5%
A gyermek képessége a szülő szerint (P = 0,000)	kiemelkedő és átlagon felüli	<u>4,9%</u>	31,6%	<u>7,3%</u>	<u>50,4%</u>	28,7%
	egyres területen kiemelkedő vagy átlagos	<u>67,6%</u>	62,7%	83,5%	<u>48,6%</u>	61,1%
	átlagnál gyengébb, kifejezetten gyenge, és nem válaszolt	<u>27,5%</u>	<u>5,7%</u>	9,2%	<u>1,0%</u>	10,2%

A szülők által bevallott időmérlegek²⁵ alapján nem rajzolódnak ki markáns különbségek a típusok között a tanulással töltött időt illetően. A rezili-

ensek tehát valószínűsíthetően nem a túlzott tanulásnak köszönhetik sikereiket.

Ami a reziliencia mögött rejlik: a család strukturális jellemzői

A reziliensek eredményessége mögött rejlő tényezők után tovább nyomozva a család strukturális tényezőit vizsgáljuk meg. Azt feltételezhetjük, hogy a stabil családi összetétel kedvezően hat az eredményességre, és a hátrányos helyzet negatív hatásait is képes lehet ellensúlyozni. Eredményeink ezt részben erősítették meg (9. táblázat). A két hátrányos helyzetű típus közül a reziliensnél kedvezőbb a családszerkezet, és még az előnyvesztő csoporthoz képest is magasabb arányú körökben

a teljes családban élők aránya. A nyertesekhez mérten ugyanakkor az állapítható meg, hogy valamivel rosszabb családi körülményekkel érik el ugyanazt az eredményességet.

A gyerekszámot tekintve átlagosnak mondhatók a reziliensek, hasonlóan az előnyvesztőkhöz. A sodródók jellemzően többgyermekes családból érkeznek, míg a nyertesek kétgyermekes családokban élnek.

9. táblázat: A család strukturális mutatói a szülők válaszai alapján a reziliensek és kontrollcsoportjaik körében (oszlopszázalék)

Forrás: KINCS „Értékteremtő gyermeknevelés” kutatás

		sodródó	reziliens	előnyvesztő	nyertes	teljes minta
Családszerkezet (P = 0,000)	teljes család	69,5%	77,9%	<u>66,7%</u>	<u>84,6%</u>	77,3%
	egyszülős család	20,9%	14,7%	10,8%	<u>9,8%</u>	13,9%
	mozaikcsalád	9,6%	<u>7,5%</u>	<u>22,5%</u>	<u>5,7%</u>	8,8%

		sodródó	reziliens	előnyvesztő	nyertes	teljes minta
Gyerekszám (P = 0,000)	1 gyermek	19,6%	22,5%	26,6%	17,1%	20,3%
	2 gyermek	29,5%	36,5%	36,7%	49,6%	39,5%
	3 vagy több gyermek	50,9%	41,0%	36,7%	33,3%	40,2%

Az adatokban tovább böngészve érdekességként kiemelendő, hogy a reziliensek szülei (a kérdőívet kitöltő szülők, legtöbbször az anyák) sokat beszélgetnek gyermekeikkel, és sokat is tanulnak velük. Ebben felzárkóznak a nyertesekhez. A másik szülőfél és a nagyszülői segítség kevésbé van jelen ezekben a családokban, mint a nyertesek esetében.

A helyükre inkább baráti kapcsolatok lépnek. Míg az ún. értelmiségi tartalmak (pl. ismeretterjesztő témákról beszélgetés) kevésbé jelennek meg a reziliens családokban, mint a nyertesekben, addig a vallási témákról való beszélgetésben a reziliensek járnak az élen.

A család és az iskola együttműködése

Az iskolai sikerességben sokat jelent, hogy a család és az iskola mennyire tud együttműködni. Ezért a reziliencia egyik kulcstényezőjeként fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy a reziliens tanulók és családjaik hogyan viszonyulnak az iskolához és a pedagógusokhoz.

Először a pedagógussal való kapcsolatfelvételt mutatjuk be (10. táblázat). Érdekes, hogy a két rossz háttérű típusra a legjellemzőbb, hogy napi szinten beszélget a szülő gyermeke pedagógusával. Ugyanakkor a sodródók a másik végleten is magas arányban vannak: van egy rétegük, amelyre rendkívül szegényes kapcsolattartás jellemző. A reziliensek körében a legritkább, hogy csak futólag

beszélgessenek a pedagógussal. A nyertesekkel összehasonlítva is aktívabb kapcsolatot láthatunk szülő és pedagógus között, ami a reziliencia szempontjából valóban fontos kompenzáló tényező lehet. További lényeges elem az együttműködésben, hogy a szülő és a pedagógus mennyire van azonos véleményen egyrészt a nevelési elveket, másrészt a gyermek képességeit²⁶ illetően. Az adatokból az olvasható ki, hogy ebben már a nyertesek vannak előnyben. Ugyanakkor a reziliensek előrelépése látszik a sodródókhoz képest, ami a hátrányokkal rendelkezők körében már önmagában is nagy többletmunka, és számba vehető a rezilienciát előremozdító tényezők sorában.

10. táblázat. A szülő és az iskola kapcsolatát jellemző mutatók a reziliensek és kontrollcsoportjaik körében (oszlopszázalék)
Forrás: KINCS „Értéktérítő gyermeknevelés” kutatás

		sodródó	reziliens	előnyvesztő	nyertes	teljes minta
Milyen gyakran beszélgetett a szülő gyermeke pedagógusával az elmúlt egy hónapban (P = 0,007)	napi szinten	10,0%	10,1%	4,6%	5,5%	8,0%
	gyakran	30,7%	41,2%	34,9%	36,5%	36,2%
	egyszer-kétszer vagy soha	59,2%	48,7%	60,6%	58,1%	55,9%

²⁵ A változót Bocsi Veronika hozta létre, a részleteket lásd jelen kötet általa jegyzett fejezetében.

²⁶ Ahhoz, hogy megragadhatóvá váljon a különbség a szülők gyermekük képességéről alkotott véleménye és az általuk a pedagógusnak tulajdonított vélemény között, létrehoztunk egy összevont mutatót. A két skálát transzformáltuk, egy mátrix segítségével összeadtuk, majd csoportosítottuk a mátrix értékeket aszerint, hogy megegyezik-e a két szereplő véleménye, vagy sem, illetve történik-e valamelyik fél részéről alulértékelés a másikhoz képest.

		sodródó	reziliens	előnyvesztő	nyertes	teljes minta
Milyen képességűnek tartja gyermekét, és ön szerint a tanító milyennek tartja – összevont mutató (P = 0,000)	a tanár alulértékel a szülőhöz képest	14,6%	15,2%	<u>24,8%</u>	17,4%	16,7%
	megegyező vélemény	<u>51,5%</u>	68,4%	64,2%	<u>74,4%</u>	65,6%
	a szülő alulértékel a tanárhoz képest	2,3%	3,0%	1,8%	<u>2,5%</u>	2,5%
	válaszhiány legalább az egyik kérdésben	31,7%	13,4%	9,2%	<u>5,7%</u>	15,2%
A nevelési elvek összhangja a tanítókkal a szülő véleménye alapján (P = 0,000)	teljes mértékben megegyezik	<u>16,2%</u>	20,9%	13,8%	25,1%	20,4%
	nagyjából megegyezik	<u>41,1%</u>	55,2%	68,8%	<u>65,0%</u>	56,1%
	több a különbség, gyakorlatilag különbözik	<u>42,7%</u>	23,9%	17,4%	<u>9,9%</u>	23,4%

A további adatokba belepillantva említést érdemel még a következő: a család és az iskola közötti értékharmonia mutatóit tekintve nem látható markáns mintázat, sem az átlagokat, sem a terciliseket nézve (ez utóbbi kategorizálással a szélsőségek kitapintására adódott volna lehetőség). Ez a kérdés további kutatásokat igényel, ugyanis az értékharmonia függ az iskola tulajdonságaitól is. A reziliensek iskoláinak makromutatóin végigtekintve egyértelmű, hogy azok jobban hasonlítanak a sodródók, mint a nyertesek iskoláihoz (pl. a reziliensek iskoláira jellemzőbbek az alábbiak a nyertesekhez, sőt legtöbbször az előnyvesztőkhöz mérten is: szakképzettség nélküli oktatók jelenléte, a felvételinél nem válogató iskola, a felvételinél kevésbé számít a szülők értékharmoniaja, tankerületi fenntartó, alacsonyabb matematika-

szövegértés pontszám és családi háttér-index).

Egy az iskola tulajdonságaitól függetlenebb mutató lehet a pedagógusokkal folytatott beszélgetés. Az eredmények alapján elmondható, hogy a pedagógusokkal való kapcsolattartás a reziliensek körében hasonló a nyertesekéhez az iskola mindennapjaiban adódó különböző helyzetekben. Ugyanakkor a reziliens szülőkre kevésbé jellemző, hogy proaktív módon keressék fel a pedagógust. Például a nyertesekhez képest kevésbé érdeklődnek új tevékenységek és foglalkozások iránt, s ritkább körökben az is, hogy felajánlják segítségüket a pedagógusnak. Mindebből az a tanulság vonható le az iskolák számára, hogy az iskolának kell megtennie az első lépéseket.

Összegzés

Elemzésünk főszereplői olyan negyedikes diákok és szüleik voltak, akik kedvezőtlen társadalmi háttérük ellenére eredményesek saját oktatási szintjükön. Őket rezilienseknek neveztük. Arra kerestük a választ, hogy milyen tényezők állnak a hátrányaik ellenére eredményes, reziliens diákok sikerei mögött. Ezt az igen sok tényezőt magában foglaló kérdést a reziliencia elméleti keretében értelmeztük.

Elemzésünkben a KINCS „Értékteremtő gyermek-nevelés” kutatás szülői adatbázisát használtuk fel

(N = 1156). A rezilienseket a társadalmi háttér és az eredményesség keresztmetszetében azonosítottuk. Reziliensnek tekintettük a szüleik válaszai alapján legalább 2 hátránnyal és a legalább 1 eredménnyel rendelkező tanulókat. Kontrollcsoportjaik a nyertesek (jó háttérű, jó eredményű), a sodródók (rossz háttérű, rossz eredményű) és előnyvesztők (jó háttérű, rossz eredményű) voltak.

Empirikus eredményeinket a 11. táblázatban foglaljuk össze.

11. táblázat: Az eredmények összefoglalása: A reziliens életutat támogató tényezők
 Forrás: KINCS „Értéktéremtő gyermeknevelés” kutatás

Ami nincs a reziliens életutakat támogató kulcstényezők között	Ami „csak” a sodródókkal való összehasonlításban tekinthető jelentősnek	Ami a nyertesekkel való összehasonlításban is jelentősnek tekinthető
Krízisektől való védettség (helyette: ugródeszka-jelenség) Az iskola makromutatói A szülő proaktív bekapcsolódása az iskola életébe Nem (fiú, lány) Testvérek száma Többletbefektetés a tanulásba az időmérlegben	Stabil családszerkezet A szülőnek a gyermek képességeibe vetett hite Az iskola és a család nevelési elveinek egyezősége a szülő szerint Egyezés a pedagógus és a szülő között a gyermek képességeinek megítélésében a szülő szerint	Jó közösségi ember a gyermek A szülők pedagógusokkal folytatott beszélgetése, kapcsolattartása Gyermek és szülő közötti vallási témákról való beszélgetés Gyermek és szülő közötti gyakori beszélgetés és együtt tanulás általában

Eredményeink azt mutatják, hogy a krízisektől való védettség nem sorolható fel a reziliens életút legfőbb háttértényezői körében, sőt, az ugródeszka-jelenség létezésére találtunk újabb nyomokat. A krízishalmozódást átélő hátrányos helyzetű családok gyermekeinek versenyszereplése ugyanis a kedvezőtlen helyzet ellenére nemcsak hogy nem alacsony, hanem még „magasabbra lendült” (44,2%), mint az ugyanennyi krízist átélő kedvező háttérűek esetében (30%). Nincsenek a reziliens életutakat támogató kulcstényezők között továbbá az iskola makromutatói (a reziliensek a sodródóhoz hasonló iskolákba járnak), a szülő proaktív bekapcsolódása az iskola életébe, a társadalmi nem, a testvérek száma és a tanulásba fektetett több idő sem.

Külön csoportba sorolhatók azok a tényezők, amelyekben a reziliensek többletet tudnak felmutatni azokhoz képest, akiknek hozzájuk hasonló a háttérük, de rosszabbak az eredményeik. A sodródókkal való összehasonlításban előnyként jelentkezett a stabil családszerkezet, a szülőnek a gyermek képességeibe vetett hite, az iskola és a család nevelési elveinek egyezősége a szülő szerint, valamint az egyezés a szülő és a pedagógus között a gyermek képességeinek megítélésében a szülő szerint. Mindebben a reziliensek előrelépése látszik a sodródóhoz képest, ami a hátrányokkal rendelkezők körében nézve már önmagában is nagy többletmunka, és számba vehető a rezili-

enciát előremozdító tényezők sorában. A nyertesekhez viszonyítva ugyanakkor kedvezőtlenebb értékeket láthatunk ugyanezen mutatókban. Ez azt jelenti, hogy a reziliensek kedvezőtlenebb feltételek mellett érik el ugyanazt az eredményességet, mint a nyertesek. A kérdés, hogy az oktatási karrier mely fokáig lesz elég ez a visszafogottabb otthoni támogatás. Korábbi kutatásaink tanulsága szerint az iskolai szinteken előrehaladva újra és újra felbukkannak, élesednek a társadalmi egyenlőtlenségekből adódó különbségek, így a jövőben távolodás jósolható a nyertesek és reziliensek teljesítménye között, mégpedig a nyertesek javára.

Kiemelendő eredmény, hogy az igazoltan jó teljesítmény (a kitűnő/jeles tanuló mivolt és a versenyszereplés) ellenére is fennállni látszik az az összefüggés, hogy a kedvezőtlen családi háttér alacsonyabb önértékelést valószínűsít. Ezúttal a szülők gyermekük képességeibe vetett hitét illetően láthattuk ezt az alulértékelést.

Az elemzésben olyan tényezőket is feltártunk, amelyekben a reziliensek a nyertesekkel történő összehasonlításban is fel tudnak zárkózni. Ilyen volt a gyermeknek a „jó közösségi ember” jellemzése a szülő által, a szülőknél a pedagógusokkal való általános kapcsolattartása, a vallási témákról való beszélgetés szülő és gyermek között, valamint általában a szülő beszélgetése és együtt tanulása a gyermekkel.

Hivatkozott irodalom

- Agasisti, Tommaso, Avvisati, Francesco, Borgonovi, Francesca & Longobardi, Sergio (2018). *Academic resilience: What schools and countries do to help disadvantaged students succeed in PISA*. Paris: OECD.
- Agresti, Alan (2002). *Categorical Data Analysis*. New York: Wiley.
- Alwin, Duane F. & Thornton, Arland (1984). Family Origins and the Schooling Process: Early versus Late Influence of the Parental Characteristics. *American Sociological Review* 49(6), 784–802.
- Bacsikai Katinka (2015). *Iskolák a társadalom peremén*. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Beck, Ulrich (1983). Jenseits von Stand und Klasse? – Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entscheidung neuer sozialer Formationen und Identitäten. In Kreckel, Reinhard (Hrsg.) *Soziale Ungleichheiten*. Göttingen: Verlag Otto Schwartz und Co. 36–74. (Magyarul: Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése. In Angelusz Róbert (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum. 418–464.)
- Békés Vera (2002). A reziliencia-jelenség, avagy az ökológizálódó tudományok tanulságai egy ökológizált episztemológia számára. In Forrai Gábor és Margitay Tihamér (szerk.) „Tudomány és történet” – Tanulmánykötet Fehér Márta tiszteletére. Budapest: Typotex. 215–228.
- Blaskó Zsuzsa (2002). Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás? *Szociológiai Szemle* 12(2), 3–27.
- Bourdieu, Pierre (1978). A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. In Ferge Zsuzsa és Léderer Pál (szerk.) *Tanulmányok*. Budapest: Gondolat.
- Ceglédi Tímea (2012). Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle* 22(2), 85–110.
- Ceglédi, Tímea (2015a). Resilient teacher education students. In Pusztai, Gabriella & Ceglédi, Tímea (eds.) *Professional calling in higher education*. Budapest: Új Mandátum.
- Ceglédi Tímea (2015b). Felsőoktatás és társadalmi egyenlőtlenségek. Reziliens pedagógusjelöltek. In Pusztai Gabriella és Ceglédi Tímea (szerk.) *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban*. Nagyvárad–Budapest: Partium, PPS & ÚMK. 116–135.
- Ceglédi Tímea (2018). *Ugródeszkán*. Debrecen: CHERD-Hungary.
- Ceglédi Tímea, Hamvas László, Katona Csaba, Kiss Andrea, Torner Bernadett és Vas Sándor (2018). *Ugródeszka lendülettel. Reziliens Wális szakkollégisták*. Debrecen: Wáli István Református Cigány Szakkollégium.
- Ceglédi Tímea és Szathmáriné Csőke Krisztina (2020). *Reziliencia és szociális munka*. Debrecen: Debreceni Egyetem. (megjelenés alatt)
- Coleman, James S. (1998). A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Lengyel György és Szántó Zoltán (szerk.) *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula. 11–43.
- Csokai Anita és Engler Ágnes (2016). Családok, strukturális válság, eredményesség. In Pusztai Gabriella, Engler Ágnes és Morvai Laura (szerk.) *Családok strukturális válságának hatása az iskolai eredményességre*. Kutatási beszámoló. Debrecen: CHERD-Hungary. 128–138.
- Csüllög Krisztina, Lannert Judit és Zempléni András (2015). *Számít a pedagógus és az iskola! A felülemelkedő (reziliens) tanulók teljesítményét befolyásoló tényezők az Országos kompetenciamérés adatai alapján*. Budapest: Oktatási Hivatal.
- Engler Ágnes (2017). *A család mint erőforrás*. Budapest: Gondolat.
- Fehérvári Anikó és Varga Aranka (szerk.) (2018). *Reziliencia és inklúzió az Arany János Programokban*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlisslocki Henrik Szakkollégium.
- Ferge Zsuzsa (1972). A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. *Szociológia* 1(1), 10–35.
- Fónai, Mihály (2012). The relationship between socio-economic status and educational progress. In Kozma, Tamás & Bernáth, Krisztina (eds.) *Higher education in the Romania-Hungary cross-border cooperation area*. Oradea: Partium Press. 13–32.
- Forray R. Katalin (2015). Reziliencia a cigány, roma hallgatók körében. Kézirat.
- Gaszó Ferenc (1971). *Mobilitás és iskola*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet.
- Gonçalves, Amadeu Matos, Cabral, Lídia do Rosário, FerreiraManuela da Conceição, Martins, Maria da Conceição & Duarte, João Carvalho (2017). Negative Life Events and Resilience in Higher Education Students. *The European Journal of Social and Behavioural Sciences* 19(2), 2381–2392.
- Grotberg, Edith H. (1996). *The International Resilience Project: Findings from the Research and Effectiveness of Interventions*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED419584.pdf> (Letöltés: 2020. szeptember 23.)
- Harcza István & Tarján Gábor (2006). A nemzedéki átörökítés hatása az életpálya esélyekre. In Kolosi Tamás, Tóth István György és Vukovich György (szerk.) *Társadalmi Riport 2006*. Budapest: TÁRKI. 238–249.

- Homoki Andrea (2014). A gyermekvédelmi gondozottak reziliencia vizsgálata a Dél-Alföldi és az Észak-Alföldi régióban. PhD-értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Huszár Ákos (2013a). Foglalkozási osztályszerkezet I. Elméletek, modellek. *Statisztikai Szemle* 91(1), 31–56.
- Huszár Ákos (2013b). Foglalkozási osztályszerkezet II. Az osztályozás problémái. *Statisztikai Szemle* 91(2), 117–131.
- Hüse Lajos és Ceglédi Tímea (2018). „Érett dió is lehetek.” *A megterhelő életeseemények és a reziliencia hatása az iskolai pályafutásra*. Nyíregyháza: Evangélikus Roma Szakkollégium.
- Kolosi Tamás és Keller Tamás (2012). Megéri tanulni...? Származás, iskola, foglalkozás, kereset – utak és elágazások a rendszer-váltást követően. In Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.) *Társadalmi Riport 2012*. Budapest: TÁRKI. 41–64.
- Kovács Imre, Kristóf Luca és Szabó Andrea (2015). Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés. *Társadalomtudományi Szemle* 5(3), 64–83. https://socio.hu/uploads/files/2015_3/kov_kris_szab.pdf (Letöltés: 2020. szeptember 23.)
- Kozma Tamás (1975). *Hátrányos helyzet. Egy oktatásiügyi probléma társadalmi vetületei*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kuslits Béla (2015). Reziliencia társadalmi és ökológiai rendszerekben. *Alkalmazott Pszichológia* 15(1), 27–41.
- Le Duc, André (2015). Creating Resilient Universities: Advancing ERM and Organizational Resilience on Campus. Fitting the Pieces Together Conference, April 28-29, 2015, CSU RMA. https://www2.calstate.edu/csu-system/administration/business-finance/systemwide-risk-management/Documents/FTPT/FTPT2015_Program.pdf (Letöltés: 2020. szeptember 23.)
- Masten, Ann S., Herbers, Janette E., Cutuli, J. J. & Lafavor, Theresa L. (2008). *Promoting Competence and Resilience in the School Context*. *Professional School Counseling* 12(2), 76–84.
- Máté Dezső (2015). *Reziliens romák identitáskonstrukciói*. Erdélyi Társadalom, XIII(1), 43–56.
- Mayer, Karl Ulrich & Müller, Walter (1971). Progress in social mobility research? *Quality and Quantity. European Journal of Methodology* 5(1), 142–155. (Magyarul: Előrelépés a társadalmi mobilitás kutatásában? In Róbert Péter (szerk.) *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 154–166.)
- Morvai Laura (2016). Eredményesség és a családok strukturális helyzete a 2014. évi kompetenciamérés tükrében. In Pusztai Gabriella, Engler Ágnes és Morvai Laura (szerk.) *Családok strukturális válságának hatása az iskolai eredményességre*. Kutatási beszámoló. Debrecen: CHERD-Hungary. 38–54.
- Nagy Péter Tibor (2010). *Utak felfelé. Oktatás és társadalmi mobilitás a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Nemes Éva (2010). A rezilienciajelenség és a szupervízió. *Szupervízió és coaching* 8(1), 41–55.
- Nyüsti Szilvia (2012). Jelentkezni vagy nem jelentkezni? A felsőfokú továbbtanulás során észlelt önkirekesztés és annak háttere. *Felsőoktatási Műhely* 6(4), 85–100.
- Nyüsti Szilvia (2013). Oktatási helyzetkép. In Székely Levente (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest: Kutatópont. 90–126.
- OECD (2016). *PISA 2015 Results. Volume I. Excellence and equity in education*. Paris: PISA, OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264266490-en> (Letöltés: 2020. szeptember 23.)
- Papp Z. Attila (2013). Pedagógiai hozzáadott érték a roma tanulói arány függvényében a magyar iskolarendszerben. In Bárdi Nándor és Tóth Ágnes (szerk.) *Önazonosság és Tagoltság*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet. 69–88.
- Polónyi István (2016). *Emberi erőforrásaink 21. százada*. Budapest: Gondolat.
- Pusztai Gabriella (2004). Kapcsolatban a jövővel: Roma/cigány diplomások pályafutását támogató erőforrások. *Valóság* XLVII(5), 69–84.
- Pusztai Gabriella (2009). *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest: Új Mandátum.
- Rayman Júlia és Varga Aranka (2015). Reziliencia és inklúzió. *Romológia* 3(10). 10–28.
- Sági Matild (2010). Kulturális szegmentáció: „mindenevők”, „válogatósak”, „egysíkúak” és „nélkülözők”? Az „omnivore-uni-vore” modell alkalmazhatósága Magyarországon. In Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.) *Társadalmi Riport 2010*. Budapest: TÁRKI. 288–311.
- Sameroff, Arnold (2005). Early resilience and its developmental consequences. In Tremblay, Richard E., Barr, Ronald G. & Peters, Ray De V. (eds.) *Encyclopedia on Early Childhood Development*. Montreal, Quebec: Centre of Excellence for Early Childhood Development. 1–6.
- Sugland, Barbara W., Zaslow, Martha & Nord, Christine W. (1993). *Risk, Vulnerability, and Resilience among Youth: In Search of a Conceptual Framework*. Washington, DC: Child Trends, Inc. 1–39.
- Székely Krisztián (2017). *Iskolai légkör és eredményesség*. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Tóth Edit, Fejes József Balázs, Patai Jolán és Csapó Benő (2016). Reziliencia a magyar oktatási rendszerben egy longitudinális program adatainak tükrében. *Magyar Pedagógia* 116(3), 339–363.
- Veroszta Zsuzsanna (2015). *Frissdiplomások 2014*. Budapest: Educatio Nonprofit Kht.
- Veroszta Zsuzsanna (2016a). *Frissdiplomások 2015*. Budapest: Oktatási Hivatal Felsőoktatási Elemzési Főosztály.

Veroszta Zsuzsanna (2016b). Hátrányos helyzetű hallgatói csoportok képzési életútja és munkaerő-piaci kilépése. In Fehérvári Anikó, Misley Helga, Széll Krisztián, Szemerszki Marianna és Veroszta Zsuzsanna (szerk.) *A felsőoktatás szociális dimenziója. Hátrányos helyzetű csoportok hozzájárulása és részvétele a felsőoktatásban*. Budapest: Tempus Közalapítvány. 119–152.

Vukasovi, Martina & Sarrico, Claudia S. (2010). Inequality in Higher Education: Definitions, Measurements, Inferences. In Goastellec, Gaelle (ed.) *Understanding Inequalities in, through and by Higher Education*. Rotterdam, Boston, Taipei: Sense Publishers. XI–XVI.

Waxman, Hersh C., Gray, Jon P. & Padrón, Yolanda N. (2003). *Review of research on educational resilience*. UC Berkeley: Center for Research on Education, Diversity and Excellence.